

Význam civilní kontroly armády

(Její historie a budoucnost)

Vztahy mezi armádou a společností mají svou počínající historii v dávnověku. Mnohdy vrcholily i ve vážných konfliktech. Příkladem mohou být boje mezi civilní a vojenskou mocí ve staré Číně, v Římě a v Egyptě. Politickým, právním, sociálním a vojenským problémem se stávají v novověku, vznikem rozdílných forem vlády, jako je občanská společnost na jedné straně a totalitní režimy na druhé. U nás se pozornost k tomuto problému v poslední době soustřeďuje zvláště proto, že civilní řízení zatím nedosahuje potřebnou kvalitu, dokonce se hovoří a píše o selhání demokratického civilního řízení a kontroly armády.

* * *

Samuel P. Huntington ve své práci *The Soldier and the State* uvádí, že podstata vztahů mezi společností a armádou spočívá vždy v mocenské a v ideologické oblasti, tj. jaký je podíl vojáků na politické moci ve státě a jak se slučuje vojenská etika s politikou a ideologií státu. Tak mohou existovat protimilitaristické (např. ve Spojených státech od občanské do druhé světové války) až promilitaristické režimy (např. Prusko a Německo za Bismarcka a Moltkeho v druhé polovině 19. století, i když ti už si byli vědomi potřeby oddělit politické rozhodování od vojenského). Závisí to na charakteru převládající ideologie, úrovni vojenské a politické moci a úrovni vojenského profesionalismu. Německo se v tu dobu vyznačovalo militaristickou ideologií, vysokou účastí vojáků na moci a vysokou mírou vojenského profesionalismu. Ve Spojených státech byla tehdy zjevná antimilitaristická ideologie, vojáci se nepodíleli na moci a byli především vojenskými profesionály.

Pro demokratickou společnost se stává ideálem minimalizace podílu vojáků na moci. K tomu je nutná subjektivní a objektivní kontrola armády. První spočívá především v sociální struktuře armády a v dodržování občanských práv v ní, druhá v depolitizaci armády. V každém případě by armáda měla být vzdálena mocenským zápasům a podřízena legitimní moci ve státě. Přebírá-li v demokratické společnosti odpovědnost za strategická rozhodnutí stát a jeho orgány, tj. prezident, parlament, vláda a soudy, pak armáda přebírá odpovědnost jen za míru jejich splnění, ne za objektivní správnost. Nemůže být proto brána k odpovědnosti např. za to, že se nebránila zahraničnímu vpádu či okupaci, když politické orgány rozhodly jinak.

Daleko složitější je problém, **jak dalece se mají vojenští profesionálové a teoretici angažovat před přijetím strategických rozhodnutí.** Je to spíše etická otázka a problém mravního vědomí profesionála obecně upozornit na zcestnost určitých věcných rozhodnutí, resp. přijetí rozhodnutí lepších.

Postavení vojáků

Práce Ústavu obranných studií „Armáda v občanské společnosti“ uvádí, že voják vystupuje vůči státu v trojí funkci:

a) Jako zplnomocněnec předkládá požadavky na zajištění vojenské bezpečnosti státu a průběžně informuje státní představitele o tom, co považuje za minimální úroveň vojenské bezpečnosti s ohledem na vojenský potenciál jiných států.

b) Jako poradce analyzuje alternativy působení státu a informuje o možných důsledcích z vojenského hlediska. Nesmí však rozhodovat o tom, která z probíraných variant je pro představitele státu nejvhodnější.

c) Ve funkci výkoně realizuje rozhodnutí představitelů států týkající se vojenské bezpečnosti, a to i tehdy, jsou-li taková rozhodnutí v rozporu s jeho vlastním hodnocením situace. Státní činitelé stanoví úkol a vydělují zdroje nezbytné k jeho splnění. Voják potom sám rozhoduje, jak tento úkol splní sám nejlépe. V tom spočívá význam strategie ve vztahu k politice.

K tomu jen dvě poznámky:

1. Vojáci mají tendenci bezpečnostní ohrožení a z nich vyplývající rizika zveličovat a v souladu s tím i klást vyšší požadavky na rozpočet. Podle nich je lepší situaci dramatizovat, než ji osudově podcenit. Je tomu proto, že v jejich analýzách převládají vojenské aspekty nad primárně politickými. Jsou však střízliví pokud jde o vojenské aktivity a vyhlašování války.

2. Vojáci se nesmějí vzdát práva upozornit na klady a problémy variant rozhodnutí. Je však třeba co nejpresněji vymezit, o čem rozhoduje politická moc a o čem vojáci. To se zvláště týká výběru zbraňových systémů, i ty mají politické konotace. Je zřejmé, že politická rozhodnutí lze oddělit od vojenských jen těžko.

Komunikace mezi představiteli politické moci a vojáky by také neměla vést k vytváření stranických pozic v armádě, ta by měla být stranicky depolitizována. Jinak není možno civilní řízení a kontrolu armády zajistit. Pro oblast bezpečnosti v nejširším slova smyslu **a pro rozvoj ozbrojených sil a armády je proto nutné tvořit takovou státní politiku, na které se shodnou jak vládnoucí politické strany, tak státotvorné strany opoziční.** Tento problém je tak vážný, že je stále podrobován historické analýze. Vedou k tomu negativní zkušenosti z přechodu od totalitních k demokratických společnostem ve dvacátém století a roli ozbrojených sil v nich.

Mechanismus civilního řízení

K řízení a kontrole armády musí být proto vytvořen účinný mechanismus, zahrnující politické, ekonomické, řídicí, organizační, sociální, právní, mravní aj. metody znemožňující zneužití armády jak parciálními politickými silami, tak samotnými vojáky. Základními kroky k tomuto mechanismu jsou systémově budovaná legislativa, analytická a axiologická činnost při posuzování bezpečnostních ohrožení a z nich vyplývajících rizik, které vyúsťují v tvorbu bezpečnostní a vojenské strategie a odpovídajícího vojenského rozpočtu. Na konci tohoto snažení je pak vědomí vojáků, že jsou plně pod kontrolou občanské společnosti a mohou jednat pouze na základě rozhodnutí svobodně zvolené reprezentace občanů.

To je i důvod, proč na rozhodujících místech ve vedení rezortu obrany mají být civilisté. V přechodném období postkomunistických zemí to není možné bez určitých

kompromisů. Bud' se tyto funkce hned zpočátku obsadí civilisty a bude tím sice zajištěna civilní kontrola armády, ale málo kvalifikovaný výkon funkcí ministerstva. Nebo se využijí v rezortu obrany vojenští profesionálové, kvalita rozhodovacích procesů se zvýší, ale nemusí být dostatečně eliminováno nebezpečí zneužití armády. Jistou třetí cestou, využitou např. v Československu, resp. v České republice a ve Slovenské republice, a v pobaltských státech, je využít vojáků, kteří v kritických letech byli pro politickou nespolehlivost z armád totalitních států propuštěni, nebo i vojáků z povolání uvedených států, kteří sloužili v emigraci v ozbrojených silách demokratických zemí.

V každém případě by však měli být okamžitě a dlouhodobě na civilní profesionální kariéru v rezortu obrany připravováni civilní správní úředníci. To postupně vede k větší otevřenosti armády, lepší informovanosti občanské veřejnosti o vojenské problematice, ke zvýšení důvěry v armádu, které se tak zmenšuje prostor pro samostatné mocenské rozhodování.

Specifičnost vojenského povolání, a hlavně jeho spojení s využíváním nejúčinnějších mocenských nástrojů je přímo dělbou práce a odpovědnosti předurčeno k hluboké kontrole, a to celé občanské společnosti. V opačném případě hrozí **nebezpečí spojení politického a vojenského rozhodování**, jaké v dřívější historii reprezentovali Napoleon a Bismarck a v nejnovějším pak Stalin, Tito, Kim Ir Sen, Mao Ce-tung či Hitler, Franco a Mussolini, i když výsledky tohoto spojení mohou být rozdílné. Konečně by o tom mohla svědčit analýza činnosti a rozhodování Winstona Churchilla za druhé světové války.

Politické a strategicko-vojenské rozhodování se tedy dá těžko oddělovat, spíše jde o jeho kvalitu. Za hlubší analýzu by proto stála kvalita rozhodovacích procesů za druhé světové války v Sovětském svazu, a to zvláště pokud jde o konflikty mezi maršálem Žukovem, jako představitelem vojenské strategie, a Stalinem, který v sobě spojoval moc politickou i s vojenskými ambicemi.

Vztah mezi armádou a společností

Vztah mezi armádou a společností reprezentovanou státem je determinován a charakterizován v nejobecnější rovině především bezpečnostními ohroženími a z nich vyplývajících riziky, tedy pravděpodobností ozbrojeného konfliktu a války. Stanovit stupeň bezpečnostních ohrožení patří mezi primární úkoly státu a jeho politické reprezentace. Právem občanské společnosti a civilní veřejnosti je být o těchto skutečnostech pravdivě informován. Je tomu tak mj. proto, že existence armády a její činnosti je dána základními legislativními dokumenty státu a jeho občané jako daňoví poplatníci na vojenský rozpočet přispívají.

Na základě historických zkušeností s armádou jako mocenským nástrojem se v demokratických společnostech postupně zrodil, vytvářel, prosazoval a uplatňoval princip demokratického řízení a kontroly armády. V pozadí této potřeby byly i psychické faktory: na jedné straně nedůvěra až nenávisť k ozbrojeným silám, a na druhé strach z nich. Stačí jen konstatovat, že za dobu lidských dějin bylo vyvoláno kolem patnácti až dvaceti tisíc válek a mocenských střetnutí.

Armády hrály i vážnou vnitropolitickou roli - bylo provedeno několik tisíc vojenských pučů a převratů, kterým se nevyhnulo ani toto století a současnost. Přitom za

existujících historických podmínek byla, je a určitě po jistou dobu bude existence armád neodmyslitelná. V tom také spočívá oprávnění a potřeba civilního řízení a kontroly armády.

V současném složitém a konfliktním světě má civilní řízení a kontrola armády klíčový význam. Je signifikantním znakem demokratického státu. Tím významnější se stává její budování v post-totalitních státech, eminentně v bývalých členských státech Varšavské smlouvy, v nichž se teprve vytvářejí základy demokratického státu. A to ve velmi složitých podmínkách, zvláště na území bývalého Sovětského svazu. Podobná situace je i na území bývalé Jugoslávie, která nebyla součástí Varšavské smlouvy.

Nástrojem k těmto podstatným mocenským změnám uvnitř bývalých post-komunistických zemí byla a je **transformace těchto armád na demokratických základech s potřebnou mírou participace.**

Základním smyslem a funkcí civilní kontroly armády v takových podmínkách je, aby ozbrojené síly sloužily obraně suverenity samostatného státu a nebyly zneužity pro individuální a skupinové mocenské cíle. Jde přitom o reciproční vztah. Civilní kontrola armády musí na jedné straně obsahovat civilní řízení příslušnými státními orgány a kontrolu jejich rozhodnutí. Na druhé straně také závisí na postojích příslušníků armády k civilnímu řízení a kontrole, a to zvláště nejvyšších vojenských činitelů. Bez této reciprocity je účinnost civilní kontroly armády nemyslitelná.

Naše předpoklady pro civilní řízení

Československo respektive Česká republika jako jeden z následnických států mělo výhodnější podmínky pro efektivní demokratické řízení a kontrolu armády i jako předpoklad vstupu do NATO, a to především z těchto čtyř základních důvodů:

① Československo bylo mezi světovými válkami velmi vyspělou demokratickou zemí, s pevně vybudovanými demokratickými mechanismy, které neexistovaly v žádné později komunistické a postkomunistické zemi. I když to neznamená, že Československo nemělo vážné problémy, naopak, mělo jich mnoho, zvláště sociálních, náboženských, ale především národnostních, které vyvrcholily vytvořením páté kolony z německé menšiny a pozdějším osamostatněním Slovenska. V tu dobu bylo Československo obklopeno převážně zeměmi s totalitními systémy. Nejen v třicátých letech hitlerovským Německem, ale i obsazeným Rakouskem, beckovským Polskem, horthyovským Maďarskem a monarchistickým Rumunskem, i když s touto poslední zemí a s Jugoslávií vytvořilo Československo spojenecký svazek, tzv. Malou dohodu.

② Meziválečné demokratické tradice a jejich jisté pokračování po druhé světové válce (1945-48) určitým latentním způsobem přetrvávaly i ve vědomí části příslušníků vojska v Československé lidové armádě, což se projevilo zvláště v událostech roku 1968 a v reakcích na listopadové události roku 1989. Je zřejmé, že rysy určitého národa se vytvářejí po staletí a stejně tak se dlouhou dobu v jeho vědomí uchovávají, i když v jednotlivých sociálních, profesních, politických aj. skupinách nestejnou měrou. Nemohlo to zůstat bez vlivu i na sociálně profesní skupinu vojáků z povolání, kteří nejen nikdy nežili posádkovým či kasárenským způsobem, ale byli stále v kontaktu se širokými vrstvami občanů a neustále obnovovanými kohortami mladých mužů - vojáků základní služby. Ti vnášeli do armády jak existující aktuální sociální klima, tak byli svým způsobem jistou sociální kontrolou armády. Všechny tyto souvislosti vedly k tomu, že vojáci z povolání se poměrně i rychle zbavili závislosti na stranických strukturách a stále silněji pokládají stát za základní jednotku politické organizace, které se podřizují. Proto je jim také proti mysli vyhovovat parciálním stranickým zájmům, ať již jakýmkoli. Staví se proti vnášení stranických konfliktů do armády, i když je

vnějšně nijak silně neprezentují. Ačkoli v jejich vědomí stále převažuje pocit silnějšího bezpečnostního ohrožení, než je tomu v celku populace, přesto ani to příliš veřejně nemanifestují. Spíše jen interně upozorňují, že přílišné zásahy do struktury armády, zvláště do personálního složení, lze jen dlouhodobě napravovat.

③ Po listopadu 1989 se opět část příslušníků armády, především reaktivovaných, tedy propuštěných po srpnu 1968, velmi vstřícně postavila nutnosti civilní kontroly armády, dokonce mnohé kroky iniciovala. Existence vojenské složky Obrody, tzv. Vojenská obroda, byla také bezprostředně po listopadu 1989, spolu s vojenskou komisí koordinačního centra občanského fóra, nejsilnější organizací, bezprostředně ovlivňující činnost armády. Jen vnitřní nesourodost tzv. Vojenské obrody, odrážející celkové politické spektrum společnosti, zabránila tomu, aby obsadila rozhodující posty ministerstva obrany i generálního štábu. Zčásti se to sice stalo, ale vliv této polovojenské organizace trval jen do rozpadu Československé republiky na dva samostatné státy.

④ Ve srovnání s jinými postkomunistickými zeměmi se v Československu, zvláště v samotné armádě, projevila snaha rozpracovat problematiku demokratické kontroly armády i teoreticky, a to i v širších souvislostech vztahu armády a společnosti v demokratickém státě, zvláště při řešení tak naléhavých otázek jako je profesionalizace, humanizace a demokratizace sociálních vztahů mezi vojáky. Dělo se tak zejména na úseku sociálního řízení armády a ve Vojenském ústavu sociálních výzkumů. V nové Armádě České republiky byly tyto složky zrušeny, v rozpracovávání problematiky civilního řízení a kontroly armády se dále nepokračovalo, a to ani v jiných organizacích a institucích.

Proto ani v hromadných sdělovacích prostředcích nebyla tato problematika příliš frekventovaná. V současné době se rozpracování této problematiky proto znovu stává naléhavou potřebou i reálnou náplní práce.

Vývoj civilního řízení armády

Jaromír Cvrček v práci „Vzájemné vztahy společnosti a armády“ vymezuje obsah civilní kontroly armády ve formě čtyř otázek:

- ☐ Jak zabezpečit, aby armáda neurčovala cíle a směr politiky ve společnosti, ale naopak se společenským cílům podřizovala?
- ☐ Jak zabezpečit, aby organizace, výstavba a veškerá činnost armády byly podřízeny národním a státním zájmům dané společnosti?
- ☐ Jakým způsobem propojit společnost a armádu takovými vztahy, aby byla armáda nedílnou součástí společnosti, optimálně zajišťovala její bezpečnost a chovala se funkčně a efektivně?
- ☐ Jak ochránit armádu před nekvalifikovaným civilním vměšováním a zabránit jejímu zneužívání ve prospěch mimostátních, neústavních a parciálních zájmů?

Obsah a formy kontroly armády se s dalším vývojem společnosti mění. Na základě více než dvanáctiletých zkušeností však lze již nyní na tyto otázky odpovědět, i když mají zatím charakter hypotéz:

a) Od listopadu 1989 jak československá armáda, tak Armáda České republiky i její jednotliví příslušníci se nepokusili určovat cíle a směr politiky ve společnosti, a to ani v oblasti bezpečnostní a vojenské politiky. Vojáci se plně podřizovali společenským cílům, které jim byly uloženy. Jejich loajalita vedla až k pasivitě a poslušnosti, což společnosti a její armádě spíše uškodilo, než prospělo. Na tvorbě doktrinárních, strategických a koncepčních otázek se vojáci stále více podíleli jen z iniciativy laického a poloprofesionálního řízení státu, rezortu obrany a armády, i když jistě

do zpracovávaných dokumentů promítli nejen své profesionální znalosti, ale i sociální a možná i politické zájmy. Příčinou ani tak nebyla snaha nezkomplikovat další demokratický vývoj jako spíše setrvat nadále v ozbrojených silách. Personálně to bylo determinováno faktem, že po první fázi odchodů, kdy odešli zkompromitovaní a nechťející sloužit, se rozhodli většinou dobrovolně odejít ti, kdo nechťeli dále snášet sociální nejistoty i degradující jednání s nimi, a cítili se natolik kvalifikovaní, že věřili ve své uplatnění v občanském životě - tj. odešli především ti s vyššími výkonovými standardy. To objektivně muselo vést k tomu, že prostředky vynakládané na armádu byly zhodnocovány méně efektivně. Na druhé straně je stejně objektivně nutno přiznat, že intelektuální potenciál propuštěných vojáků z povolání byl zhodnocen na civilních pracovištích. Škodu v této fázi tedy neutrpěla ani tak společnost jako armáda. Znovuobnovení a zvýšení intelektuálního potenciálu armády bude hradit občanská společnost ze svých daní a ve vědomí propuštěných vojáků zůstane pocit krivdy, a to i u těch, kteří se úspěšně prosadili v občanském životě.

b) Problém jak zabezpečit, aby organizace, výstavba a v činnost armády byly podřízeny národním a státním zájmům se stal náplní činnosti státních orgánů od počátku. Rozhodující bylo přijetí obranné doktríny a vystoupení z Varšavského paktu, resp. jeho zrušení. To umožnilo transformovat útočné koncipovanou armádu v armádu obrannou. Realizace nové vojenské doktríny vedla k reorganizaci a redislokaci, při nichž byly jednotky rovnoměrně rozmístěny po celém území státu, protože v tu dobu a až doposud nebyl identifikován žádný konkrétní nepřítel, neexistovalo žádné konkrétní bezpečnostní ohrožení. Při těchto organizačních krocích byly zároveň plněny podmínky vídeňských dohod o snižování počtu vojsk a zbraňových systémů, kdy jsme šli v některých případech i pod tyto počty. Z tohoto hlediska se podařilo záměry v rámci federální československé armády splnit. Stejně tak byly dobře zpracovány i záměry výstavby Armády České republiky po jejím zrodu 1. ledna 1993. Byly promítnuty do dvou základních dokumentů: Vojenské strategie České republiky a Koncepce rozvoje armády do roku 1996. Realizace těchto dokumentů však v dalším průběhu narazila na finanční těžkosti, státní orgány nebyly ochotny poskytnout potřebný vojenský rozpočet, aby adekvátní vojenská organizace mohla fungovat. To postavilo stát, jeho orgány, a zvláště rezort obrany před potřebu nové koncepce.

c) Ještě daleko složitějším se ukázal úkol, jakým způsobem propojit společnost a armádu takovými vztahy, aby byla armáda nedílnou součástí společnosti, zajišťovala její bezpečnost a přitom se chovala funkčně a efektivně. V rámci federální československé armády se to částečně dařilo plnit, a to díky jisté míře participačních prvků v rozhodovacích procesech v době ministra Luboše Dobrovského. Po zrodu Armády České republiky, kdy se ministrem obrany stal Antonín Baudyš, toto úsilí bylo do značné míry narušeno, a to zvláště poté, kdy vojáky z povolání označil za velezrádce a vlastizrádce. Postupně to vedlo nejen ke snížení důvěry v armádu, kterou nezlepšil ani nový ministr obrany Vilém Holáň i další následující ministři obrany, ale i k zastavení procesu další integrace armády do společnosti, jak je to charakteristické pro vyspělé demokratické země. Tato situace je zvláště tristní ve srovnání se sousedními státy tzv. visegrádské čtyřky, kde si armáda nejen zachovala, ale i zvýšila svou prestiž, autoritu i důvěru, zvláště v Polsku a na Slovensku. Mj. tomu bylo proto, že personální změny v armádě tu byly provedeny daleko funkčněji než v České republice.

d) Posledním strategickým problémem civilního řízení a kontroly armády je, jak ochránit armádu před nekvalifikovaným civilním vměšováním a zabránit jejímu zneužívání ve prospěch mimostátních, neústavních a parciálních zájmů. Lze konstatovat, že zatím není důvod někoho obviňovat, že se nekvalifikovaně vměšuje do problematiky obrany, spíše převažuje nezáměr o armádu, a to jak státních orgánů, tak politických stran. Za jisté vměšování by bylo možné označit nanejvýš neobjektivní a nedoložené útoky malého počtu novinářů či publicistů na armádu. Stejně tak nebylo zjištěno zneužívání armády ve prospěch mimostátních, neústavních a parciálních zájmů. Např. vyslovovaná podezření, že jsou prostředky vojenského rozpočtu a majetek armády zneužívány ve prospěch některých politických stran, nebyly nikdy doloženy. Vážnějším problémem je laické a poloprofesionální řízení a kontrola armády a skutečnost, že bezpečnostní a vojenské problémy, vyjma úsilí o vstup do NATO, jsou na okraji pozornosti.

Historičnost změny

Transformace armády představuje přechod od **totalitního modelu**, charakterizovaného vedoucí úlohou autoritativní politické strany, přísným třídně politickým výběrem vojenských profesionálů s relativně nízkým sociálním statusem a s malou úlohou vojáků základní služby a civilních zaměstnanců, **k modelu demokratickému** s výrazně odlišenou civilní a vojenskou složkou armády, v níž mají civilisté prioritu, a zajišťují, aby vojáci jako státní zaměstnanci se podřídili při zajištění obrany státním zájmům.

Ze zkoumání problému vztahu armády a společnosti v postkomunistických státech především vyplývá:

1. Nutnost zásadně změnit poslání armády, její vnější a vnitřní funkce, začít vytvářet základy státní bezpečnosti a vojenské politiky a zajistit občanskou kontrolu armády. To bylo základním úkolem celého polistopadového období. Základ k tomu dal branný zákon v březnu 1990 a zejména pak přijetí nové vojenské obranné doktríny v roce 1991. Na základě těchto dokumentů byly provedena depolitizace armády a její reorganizace a redislokace.

2. Prosadit v armádě důsledky společenských změn i výsledky vědeckotechnického rozvoje. Zatímco demokratická transformace byla životně nutná, průmět vědeckotechnického rozvoje do činnosti armády byl jen sporadický, a to jak pro nedostatek finančních prostředků ve vojenském rozpočtu, tak i pro další pokračování vojenského výzkumu.

3. Nacházet formy vzájemných vazeb a souladu mezi armádou jako institucí budovanou na hierarchické autoritě a demokraticky kontrolovanou společností, tj. zajistit účelnou a efektivní integraci armády a demokratické společnosti. K tomu byl vytvořen základ již bezprostředně po listopadu 1989. Tato koncepce byla však po zrodu Armády České republiky v roce 1993 přerušena, cílem se stalo spíše vytvořit armádu podřízenou, do značné míry se vyznačující subordinačními prvky.

Základním problémem kontrolovaného fungování armády je **demokratická kontrola armády**. Není to jen problém demokratických společností nebo dvacátého století, ale celé historie ozbrojených sil vůbec. Cílem je zamezit samostatnému politickému rozhodování vojenských elit nebo jejich nátlaku na politické instituce a subjekty, což lidstvu přineslo mnoho problémů. To ovšem neznamená, aby nebyl funkčně a optimálně využíván odborný potenciál vojenských odborníků pro tvorbu státní a vojenské politiky prostřednictvím jisté modifikované formy tzv. participativní demokracie, což byl ojedinělý pokus v rámci nedílné velitelské pravomoci v polistopadovém vývoji armády.

Historická zkoumání ukazují, že zatímco militarismus např. pruského typu se zrodil z vědomého úsilí vojáků z povolání ovlivňovat rozhodovací procesy a struktury ve státě, militarismus neanticipovaný, tj. bez explicitních cílů, pramení z nedostatku tradic a praxe civilní kontroly armády, a je tak svým způsobem důsledkem malého zájmu či selhání snahy politických představitelů podříditi si ozbrojené síly.

Pokud jde o poválečnou historii, pro postkomunistické země může být poučením zejména analýza vojenského převratu v Řecku na jedné straně, a převrat provedený

portugalským důstojnickým sborem v roce 1974, kdy přes zcela diametrálně odlišné cíle i výsledky těchto akcí, rekrutovaly se oba sbory shodně z nižších středních sociálních vrstev.

Z tohoto hlediska by pokud jde o postkomunistické státy měly být v popředí pozornosti přežívající vazby vojáků z povolání z činnosti ve Varšavské smlouvě a ze společného studia zvláště na sovětských vysokých vojenských školách. A dále pak vazby mezi dosud sloužícími vojáky z povolání a generály a důstojníky propuštěnými, především těmi, kteří slouží v soukromých bezpečnostních službách, jichž je v České republice kolem 3500.

Z určitého hlediska jde také o vazby na vojenskoprůmyslový komplex, kde je mj. také značná část vojáků z povolání na klíčových postech. Na tato nebezpečí upozorňují zvláště extrémně pravicové strany (např. Klub angažovaných nestraníků a později Demokratická unie) i někteří radikálové z ostatních stran, zvláště pravicových.

Typ civilního řízení a kontroly armády

Pro transformaci armády postkomunistické země je důležitá volba typu civilní kontroly armády. M. Janowitz rozeznává tyto:

1. Autoritativní osobní systém, typický pro národy na počátku modernizace.
2. Systém civilní masové strany, v němž je armáda vyloučena z vnitřního politického vlivu.
3. Demokratický pluralitní systém, v němž je kontrola nad armádou zajišťována soustavou pravidel a armáda je vyloučena z vlivu na politické dění.
4. Civilně vojenská koalice, v němž má armáda politický vliv a civilní vedení je jí zavázáno za možnost být u moci.
5. Systém vojenské oligarchie, kde může armáda vystupovat jako neformální i explicitní síla intervenující v soutěžení politických stran a skupin s cílem ustavit vládu s tím, že později vrátí moc civilním politickým skupinám.

Z historie Československé republiky a následně České republiky je patrné, že první typ byl pozorovatelný pokud jde o vztah politické elity k zahraničnímu legionářskému vojsku za první světové války. Byl možný díky zásluhám a charismatu prvního prezidenta T. G. Masaryka a bezkonkurenčního postavení M. R. Štefánika a E. Beneše. Druhý typ byl charakteristický pro předcházející čtyřicetiletou existenci totalitního režimu. Třetí typ převažoval mezi dvěma světovými válkami, bezprostředně po válce, byl zamýšlen v době tzv. pražského jara a je cílem dnes. Čtvrtý a pátý typ se v naší historii nikdy v explicitní podobě neobjevil, byl však pozorovatelný v jiných komunistických zemích, nemluvě již o zemích rozvojových, i když není možné ve všech fázích našeho politického života snahy podobného typu nezaznamenat.

Předpoklady efektivního civilního řízení

Z toho také vyplývají i problémy, podmiňující efektivnost civilní kontroly, jimiž především jsou:

1. Postavení armády v politickém systému a v systému státní správy. To je zatím zcela evidentně marginální, a to jak z objektivních důvodů (neexistuje bezpečnostní ohrožení), tak subjektivní (převažuje nezáměr o problematiku ozbrojených sil), i když je již patrná zvyšující se úloha obrany a bezpečnosti.

2. Integrace armády do sociálního, kulturního, ekonomického aj. systému země. Stav souvisí s marginálním řešením bezpečnostních a vojenských otázek, a proto jsou tyto snahy ještě na pouhém počátku.

3. Kultivace vzájemného vztahu občanů a armády. Tato potřeba je podmíněna historicky i aktuálně se vytvořivším vztahem občanů k armádě.

Zkoumání těchto problémových okruhů mělo být v popředí i teoretického a empirického výzkumu v armádě. Bohužel, po zrodu Armády České republiky na začátku roku 1993 byla vážně narušena základna vojenského výzkumu, a proto v této oblasti zůstalo v podstatě jen u záměru, který je nanejvýš pokrýván publicisticky, tj. intuitivně empiricky. Některé problémy řešili bývalí vojáci z povolání, kteří pracující v civilních institucích (např. v Ústavu mezinárodních vztahů v Praze či na katedře veřejné politiky Fakulty sociálních věd Karlovy univerzity). Tyto aktivity jsou podnětné nejen proto, že je tato problematika dále zkoumána a zpracovávána, ale že se přeneslo těžiště mimo armádu, což je pro objektivnost výzkumné práce nanejvýš optimální.

Závěrem

Cílem demokratické kontroly armády v postkomunistických zemích bylo zajistit počáteční neutralitu armády v mocenském politickém zápase, následně její loajalitu, aby se cílově stala garantem demokratického rozvoje těchto zemí a zárukou jejich stabilizace, dokázala se integrovat jako specifická organizace do občanské společnosti.

Vážnou nevýhodou nastartování civilní kontroly Armády České republiky ovšem bylo, že nově se vytvářející vláda České republiky neměla ve svém programu nic, co by se týkalo armády, armáda v tu dobu byla federální a její rozdělení na dvě samostatné armády dvou nově vzniklých suverénních států řídila federální vláda. Ani po zrodu nového českého státu a Armády České republiky se vláda k této problematice nevrátila, dokonce se ani příliš neřídila obsahem programů politickým stran tvořících vládnoucí koalici.

Skutečný obsah civilního řízení kontroly armády byl v praxi České republiky paradoxně poznamenán redukcí výkladem anglického slova „controll“ na jeho parciální část, tj. kontrolu, bez ohledu, že znamená řízení v širším slova smyslu. To se projevilo jak v existenci orgánů civilního řízení a kontroly armády, tak i v obsahu.

Základním problémem civilního řízení a kontroly armády pak bylo, že ve srovnání se situací ve federální České a slovenské federativní republice nebyl dlouho obnoven nebo zřízen orgán typu Rady obrany státu, který by analyzoval, projednával a schvaloval (či doporučoval) základní strategické problémy obrany a armády. Chybou bylo spojení branné a bezpečnostní problematiky do jednoho výboru v Parlamentu České republiky, kdy pro prioritu bezpečnostních otázek nebyly branné problémy projednávány na stejné úrovni.

Systém civilního řízení a kontroly armády v České republice se dosud tvoří, a bude muset být posilován při postupné profesionalizaci AČR. Ve srovnání s vyspělými

demokratickými zeměmi je v začátcích, v porovnání s postkomunistickými zeměmi bylo však jistých úspěchů dosaženo - armáda se po své neutralitě v listopadových událostech roku 1989 stala loajální součástí státu a nebyl nikdy důvod tuto loajalitu zpochybnit.

Armáda také všechny úkoly, které jí byly uloženy, bezesblytku splnila, zvláště pokud jde o reorganizaci, redisllokaci a především rozdělení československé armády na dvě samostatné armády.

Literatura:

- Anger, J.: K postavení armády v pluralitním politickém systému předválečného Československa. Historie a vojenství 1/90, s. 84.
- Berek, L., Vojnits, P.: Úvahy o praktickém uskutečňování otázek nové vojenské politiky Maďarska. VR 9/92, s. 5.
- Cvrček, J.: Profesionální armáda, profesionalizace a vojenský profesionál. A-revue 9/90.
- Cvrček, J.: Vzájemné vztahy společnosti a armády. (Teoreticko-empirická studie.) SSŘ FMO, Praha 1992.
- Danicz, Š.: Parlamentní zmocněnec ozbrojených sil SRN. VR 6/94, s. 86.
- Domaňský, J.: K některým problémům demokratizace v armádě. A-revue 3/91.
- Eichler, J.: Bezpečnostní politika českého státu. VR, mimořádné číslo, 1992, s. 16.
- Huntington, S. P.: The Soldier and the State. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1957.
- Janda, J.: K základním funkcím a cílům rezortu obrany a projektování jeho systému organizace a řízení. VR, mimořádné číslo, 1992, s. 4.
- Jandáček, P.: Koncepce výstavby armády do roku 1996. VR 5/93, s. 3.
- Janowitz, M.: The Professional Soldier, a Social and Political Portrait. Glencoe 1960.
- Jégli, P.: Parlamentní kontrola ozbrojených sil v ČSFR a v ČR. VR 10/93, s. 3.
- Jícha, K.: Překoná AČR zátěže a pozůstatky minulosti? VR 8/93, s. 17.
- Kozler, L.: Hlavní funkce rezortu obrany. VR 4/93, s. 43.
- Kučera, P.: Politické zneužívání armády. A-revue 5/90.
- Moscos, Ch. C.: Soldiers and Sociology. US Army Research Institute. Evanston, Illinois 1988.
- Niklas, E.: Armáda a politická moc. Impuls, Praha 1993.
- Pezl, K.: Bezpečnost ČSFR a vojenská doktrína. Mezinárodní politika 12/91.
- Purkrábek, M.: Civilizační vývoj a armáda v podmínkách „bezválečné společnosti“. Praha 1992.
- Purkrábek, M.: Přechod Československé armády od totalitního systému k pluralitní demokracii. Praha 1991.
- Purkrábek, M.: K vzájemnému působení občanské veřejnosti a ČSA po listopadu 1989. Praha 1990.
- Purkrábek, M.: Sociální problémy a bariéry profesionalizace armády v období transformace z totalitní do demokratické společnosti. MNO/SHV. Praha 1991.
- Purkrábek, M.: Sociální důvody a dimenze profesionalizace Československé armády. MO/SHV. Praha 1992.
- Purkrábek, M.: Od aparátokratického byrokratizmu k demokratické samosprávné participaci. Praha 1990.

- **Purkrábek, M., Rašek, A.:** K politické, sociální a vojenské rekonstrukci armády v demokratické revoluci (1989-1990). MNO/SHV Praha 1990.
- **Rašek, A.:** K obsahu a systému civilní kontroly nad armádou. Sociológia 24/92, č. 3.
- **Rašek, A.:** K občanské kontrole armády. Výběr statí pro výchovu, vzdělávání a rekvalifikaci. Praha únor 1992.
- **Rašek, A.:** Kontrola společnosti nad armádou. Vojenský profesionál 5/92.
- **Armáda České republiky a hlavní směry její výstavby.** Institut pro strategická studia Praha, únor 1993.
- **Bezpečnostní politika státu a vojenská doktrína České republiky.** Institut pro strategická studia Praha, březen 1993.
- **Koncepce a organizační struktura úseku Ministerstva obrany České republiky pro vojenskou politiku a strategické řízení obrany státu.** Ministerstvo obrany České republiky. Praha 1992.
- **První výročí zahájení transformace AČR.** Informace z tiskové besedy MO ČR. Červen 1994.
- **Stav příprav zásadní reformy ČSA.** Informační zpráva pro členy branných a bezpečnostních výborů FS ČSFR. Praha, září 1990.
- **Systém obrany České republiky a jeho tvorba.** Institut pro strategická studia Praha, únor 1993.
- **Tvorba komplexní koncepce bezpečnostní politiky a vojenské doktríny České republiky.** Varianta I. Praha duben 1993.

Černý, ČT:

Já bych měl otázku na pana prezidenta, jaký má profesionální armáda význam pro společnost.

Václav Havel, prezident ČR:

Já se domnívám, že to souvisí mimo jiné s celkovým civilizačním vývojem. Ta armáda založená na základní vojenské službě se opravdu brzy začne prodrazžovat a stane se takovým drahým luxusem. Já se domnívám, že tam hraje stále větší roli odbornost, a že je vlastně nepraktické učit stále znovu a znovu někoho něčemu, co může jiný kontinuálně vykonávat. Těch důvodů je víc. Souvisí i s jinou celkovou situací světa. Souvisí s novou bezpečnostní situací. Ale snad bych mohl alespoň upozornit na jednu věc. Tu a tam se zaměňuje branná povinnost s povinnou základní vojenskou službou. To jsou dvě různé věci. Já osobně tomu rozumím tak, že v určitém věku každý občan se podrobí odvodu u civilní instituce, bude zaregistrován, bude zjištěno, jestli je zdravotně, psychologicky a jinak disponován k vojenské službě, a potom mu může být nabídnuta smlouva buďto na službu v profesionální armádě, nebo smlouva na to, aby tvořil zálohu. Zálohu, která v jakýchsi situacích může být povolána do služby. Tak já tomu alespoň rozumím a ten systém mi připadá jako velmi dobrý, protože neruší úplně definitivně ten vztah mezi občanem a obranou země, ale zároveň ruší základní vojenskou službu, které se podrobují tisíce mladých lidí a čím dál tím víc se nad tím vznáší otazník, zda to má smysl. Mnohé armády už na tento systém přešly a osvědčilo se to.

*Tisková konference po jednání vlády o reformě Armády České republiky
Praha 29. 8. 2001*